

FERHAD PAŞA TÜRBEŞİ

Ortasında esmâ-i hüsnânın yazılı olduğu bir madalyon bulunan kubbenin içi kalem işi rûmî ve palmetlerle süslenmiş, bu kalem işlerinde mavi ve beyazın yanı sıra kiremit rengi de kullanılmıştır.

Türbenin içinde kitâbesiz sekiz mermer lahitte dört ahşap sanduka bulunmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Ayvansarayî, *Vefeyât-ı Selâtin*, s. 29; Nâzım Poroy, *İstanbul'da Gömülü Paşalar*, İstanbul 1947, s. 20; Oktay Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimârisi*, İstanbul 1986, s. 503; Yıldız Demiriz, *Eyüp'de Türbeler*, Ankara 1989, s. 32-35; Fâzil İsmail Ayanoğlu, "Ferhat Paşa ve Gizli Kâlan Vakıfları", *VD*, VII (1968), s. 145-148.

GÜLAY BURGAZ

FERHAD ve ŞİRİN

Mesneviler ve halk hikâyeleriyle Karagöz ve orta oyununda işlenmiş klasik aşk macerası.

Nizâmî-i Gencevî'nin *Hüsrev ü Şîrin*'inden çıkmış ve zamanla müstakil hale gelmiş klasik bir mesnevi konusudur. Kahramanları Şîrin ile onu seven ve birbirlerine rakip olan Hüsrev ve Ferhad üçlüsüdür. Bu aşk hikâyesini "Ferhâd ü Şîrin" ve "Ferhâdnâme" gibi adlar altında işleyen mesnevilerde Hüsrev daha geri planda kalıp olayların ağırlık merkezini Ferhad teşkil eder. Nizâmî'de ve ondaki çerçeveye bağlı kalan müelliflerin eserlerinde Ferhad üçüncü şahıs olarak hikâyeye sonradan girenken bu mesnevilerde Ferhad'ın macerası başından itibaren hâkim olur. Türk edebiyatına konu önce "Hüsrev ve Şîrin" çerçevesi içinde girmiş, Ferhad ağırlıklı mesneviler daha sonra meydana getirilmiştir. Bu konu müstakil olarak *Ferhâd ü Şîrin* adı altında ilk defa Ali Şîr Nevâî tarafından kaleme alınmıştır (telifi 1484). Ali Şîr Nevâî hikâyeye Nizâmî'nin *Hüsrev ü Şîrin*'inden çok farklı bir muhteva kazandırmıştır. Bunu Osmanlı edebiyatı sahasında II. Bayezid'in oğlu Şehzade Korkut'un (Harîmî ö. 1512) *Ferhâd ü Şîrin*'i, Lâmiî'nin *Ferhâdnâme*'si (telifi 918/1512), Kanûnî Sultan Süleyman devrinde de Şâmi'nin *Ferhâdnâme*'si takip eder. Âzerî edebiyatı sahasında Nâkâm (ö. 1906) bir *Ferhâd ü Şîrin*, Ömer Bâkî adlı bir şair de Doğu Türkçesi ile bir *Ferhâdnâme* yazmıştır. Lâmiî'nin *Ferhâdnâme*'si küçük bazı farklarla Nevâî'nin *Ferhâd ü Şîrin*'inin Osmanlı Türkçesi'ne naklidir. Eseri çok beğenen Yavuz Sultan Selim bir köy vererek Lâmiî-

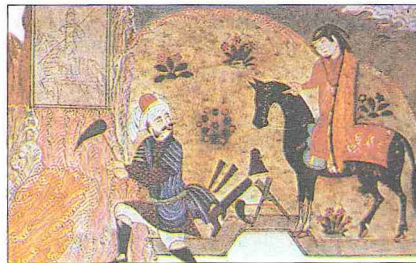
yi mükâfatlandırmıştır (Âşık Çelebi, vr. 109^a; konunun *Hüsrev ü Şîrin* ve *Ferhâd ü Şîrin* şeklinde işleniş hakkında geniş bilgi ve bibliyografya için bk. HÜSREV ve ŞİRİN).

Bu aşk hikâyesi sadece klasik mesnevilerde kalmamış, Türk halk edebiyatına da geçmiştir. Halk edebiyatı bundan aynı adla bir hikâye çıkarırken daha değişik mahiyette olarak onu Karagöz ve orta oyununda da yaşatmıştır. Divan edebiyatından halk edebiyatına geçişinde önemli değişikliklere uğrayıp birçok varyantı meydana gelen hikâyenin tarihî ve coğrafi çerçevesi de farklılaşarak bir kısmı ile Anadolu'ya adapte edilmiştir. Anadolu'da ve Azerbaycan'da anlatılan halk hikâyesinde olay Horasan'da başlayıp daha sonra Amasya'da gelişerek devam eder. Klasik mesnevîde Mehmene Bânû'nun yeğeni olan Şîrin burada onun kız kardeşi hüviyetine girer. Şîrin'in öbür âşığı da İran Hükümdarı Hüsrev olmakta çıkıp Amasya Hükümdarı Hüzmüş Şah'ın şehzadesi Hüsrev olur. Halk hikâyesi konuyu şöyle vermektedir: Horasan'da bir şehrin hükümdarı olan Mehmene Bânû on beş yaşlarındaki kardeşi Şîrin'e güzel bir köşk yaptırır ve bu köşkün süslenmesini işini de nakkaş Behzat'la oğlu Ferhad'a verir. Bir gün köşkü gezmeye gelen Şîrin Ferhad'ı görünce ona âşık olur. Aynı şekilde Ferhad da Şîrin'e âşık olunca aralarında uzun süre devam edecek bir gönül macerası başlar. Köşk bitirildiğinde Şîrin Mehmene Bânû'ya köşkünün önünden bir derenin akmasını istediğini söyler. Mehmene Bânû da tellâllar bağirtarak bu işi başara-cak olanın her muradını yerine getireceğini bildirir. Ferhad Mehmene Bânû'ya, yakında bulunan Bisütun dağına delerek dağın ötesindeki pınarın suyunu kırk gün içinde köşkün önünden akıta-

bileceğini söyler ve bunu otuz dokuz günde başarır. Bu başarısından dolayı Ferhad'a sarayda bir oda verilerek her isteği yerine getirilir. Bir süre sonra Mehmene Bânû Ferhad ile Şîrin arasındaki aşkı öğrenir ve Ferhad'ı Demir Kale'de (Kal'a-i Âhenin) zincire vurdurur. Ancak rüyasında gördüğü nur yüzlü bir pîr kendisini tehdit edince Ferhad'a 1000 altın ihsanda bulunarak onu serbest bırakır. Ferhad altınları fakirlere dağıtıp saharalara düşer, dağlarda dolaşır, canavarlarla arkadaşlık eder, yılanlar ve kaplanlar Ferhad'ın karşısında divan durur. Oturduğu mağaraya Şîrin'in resimlerini yaparak bunlarla teselli bulmaya çalışır. Ferhad'ın bu durumunu öğrenen Amasya Hükümdarı Hüzmüş Şah Mehmene Bânû'ya savaş açarak onu yener; Ferhad da Şîrin'i alarak karargâha götürür. Bu sırada Şîrin'i gören Hüzmüş Şah'ın oğlu Hüsrev ona âşık olur. Babasının bütün ısrarlarına rağmen bu sevdadan vazgeçmez. Çok zor durumda kalan Hüzmüş Şah dadıdan bu işe bir çare bulmasını ister. Sonuçta Ferhad'ın Şîrin'le evlenebilmesi için karşıda bulunan bir dağın ötesindeki suyu kırk gün içinde şehre getirmesi şart koşulur. Ferhad bu şartı kabul eder ve dağı delip tam suyu şehre akıtacağı zaman kocakarı kılığına giren dadı beraberinde götürdüğü lokmaları ağılayarak Ferhad'a gösterir ve Şîrin'in öldüğünü söyler. Bu haber üzerine Ferhad, "O öldükten sonra ben nasıl yaşarım" diyerek külüngünü havaya atıp başını altına tutmak suretiyle intihar eder. Ferhad'ın öldüğünü öğrenen Şîrin hemen onun yanına gider, ağılayarak Ferhad'ın cesedine kapanır ve belinden çıkardığı hançeri göğsüne saplayarak Ferhad'ın yanına yığılır. Durumu haber alan Hüzmüş Şah dadiyla beraber olay yerine ulaşır. Bu esnada dağdan inen bir arslan dadiyi parçalar. Ferhad ile Şîrin'in ölümüne çok üzülen Hüzmüş Şah bu dünyada birleşemeyen iki sevgili için büyük bir cenaze töreni düzenler ve ikisinin mezarını bir arada yaptırır. Rivayete göre her baharda bu mezarın üstünde biten kırmızı ve beyaz iki güzel gülün arasına merhametsiz dadı kara çalı şeklinde girerek birleşmelerini engeller.

"Ferhad ve Şîrin" hikâyesi, kahramanlarının tasavvufî görünüşlerine rağmen aşkın kaderle karşılaştığı ve daha başlangıçta kaderin galip geldiği halk hikâyelerindedir (Boratav, *Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği*, s. 85). Bu halk hikâyesi anlatıldığı bölgelere göre bazı

Şîrin'in Ferhad'ı dağı delerken görmesini tasvir eden bir minyatür (Emir Hüsrev-i Dîhlevî, *Hamse*, TSMK, Hazine, nr. 795, vr. 61^a)

farklılıklar gösterir. Ferhad ile Şîrin'in maceralarıyla ilgili rivayetler Anadolu'da, bilhassa Amasya ve Erzurum'da bazı yer adlarına bağlanarak günümüzde de yaşamaktadır. Hikâye Türkmenler ve Tarançi Türkleri arasında da anlatılmaktadır. Ferhad ve Şîrin, doğrudan doğruya yerli ve Türk menşeli halk hikâyeleri gibi saz eşliğinde değil dinleyicilere yazılı metinden okunup anlatılan hikâyelerdendir. İçindeki manzum parçalar da "Kerem ile Aslı" benzeri halk hikâyelerinden farklı olarak hece vezni ve halk edebiyatı nazım şekillerinden çok aruzla söylenmiş şiiirlerdir. İlk defa İstanbul'da 1854'te taş baskısı yapılan *Ferhâd ü Şîrin* hikâyesinin daha sonra resimli taş baskılarından başka matbaa harfli baskıları da yapılmıştır. 1930'da Süleyman Tevfik Özzorluoğlu tarafından Latin harfleriyle yapılan ilk neşrinin ardından çeşitli baskıları gerçekleştirilmiştir. Hikâyenin Azerbaycan varyantı 1937-1949 yılları arasında Aşık Ali Köçesgerli tarafından düzenlenmiştir.

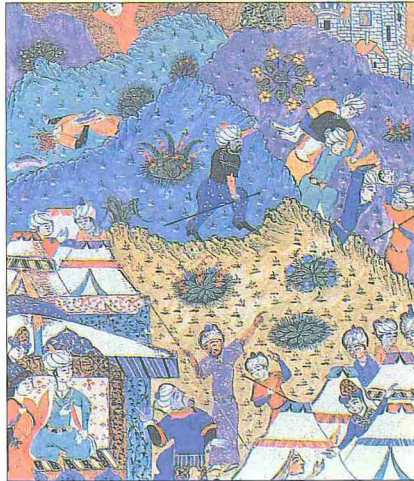
Gördüğü rağbet dolayısıyla ayrıca Karagöz ve orta oyununda da ele alınan hikâyenin konusu Karagöz'de çok farklı bir hale girmiş, kısaltıldıktan başka olaylar hayli değiştirilmiş, sonu facia yerine mesut bir şekilde bitmiş, olaylar da yer olarak Hacivat ile Karagöz'ün yaşadığı İstanbul muhitine nakledilmiştir. Mace- ra her zaman olduğu gibi Karagöz'ün evinin önünde geçer. Bu evin bulunduğu tarafta bir toprak yığını, Hacivat'ın tarafında ise bir köşk görülmektedir. Bunun sebebini soran Karagöz'e Hacivat, Amasya'da yaşayan bir tüccarın kızı Şîrin'in doğuşundan başlayıp onun arzusuna göre inşa edilen köşkün nakış işini yapan Ferhad ile birbirlerine nasıl aşık olduklarını nakleder; görülen köşkün Şîrin'in köşkü, tümseğin de Ferhad'ın delmek zorunda bulunduğu Elmadağı olduğunu söyler. Bundan sonra Ferhad ile Şîrin bir ara perdede görünüp birbirleriyle görüşürken Şîrin ayrılıp gidince Ferhad yanına gelen Hacivat'a Şîrin'in aşkı yüzünden çektiği derdi anlatır. Hacivat bunun üzerine Şîrin'in annesinin evine giderek onu Ferhad'a ister. Anne önce bu isteği tamamen reddederse de sonunda Amasya'daki Elmadağı'nı delip susuzluk sıkıntısı içindeki şehre su getirdiği takdirde kızını ona verebileceğini söyler. Ferhad Karagöz'ün kendisine verdiği kuzma ile dağı deler. Ancak kızını Ferhad'a vermek istemeyen Şîrin'in annesi ona bir kocakarı gönde-

rerek Şîrin'in öldüğünü bildirir. Ferhad duyduğu büyük üzüntü ile kocakarıyı öldürür; tam kendi canına kıyacağı sırada Şîrin yetişir ve iki sevgili muratlarına ererler.

Orta oyununda konu daha da basite indirgenmiştir: Şîrin'in köşkünün süsleyecek bir nakkaş aranmaktadır. Pîşkâr'ın Kavuklu'ya açtığı demirci dükkânına değişik yörelerden muhtelif kimse- ler müracaat ederler. İşe en uygun kimse olarak hepsinden sonra gelen Ferhad seçilir. Ferhad hemen çalışmaya başlar. Bu sırada Şîrin'i görünce ikisi de birbirlerine âşık olur. Şîrin'in annesi, kızını Ferhad'a vermek için su sıkıntısı çeken şehre Elmadağı'nı delip su getirmesini şart koşar. Ferhad Kavuklu'nun kendisine verdiği kuzma ile Elmadağı'nı delmeyi başarır. Tam bu sırada yanına gelen kocakarı ona Şîrin'in öldüğünü söylerse de gerçek hemen ortaya çıkar, Şîrin'in ölmediği anlaşılır ve iki sevgili düğün hazırlıklarına başlarlar.

Karagöz repertuarında "Fasl-ı Ferhâd" veya "Ferhad ile Şîrin yahut Hâin Vâlide" gibi isimler de alan hayal oyunundaki manzum parçalar halk hikâyesindeki şiiirlerle aynı olmamakla beraber onlar gibi daha çok aruzla yazılmıştır; arada hece vezniyle yazılanlar da vardır. Bazı beyitler ise münasebet gözetilerek Fuzûlî'den ve diğer meşhur divan şairlerinden alınmıştır. Oyunun Almanca'ya yapılmış bir tercümesi bulunmaktadır (*Die Liebenden von Amasia. Ein Damascener Schattenspiel* [trc. J. Gottfried Wetzstein],

Ferhad'ın Hüsrev tarafından esir alınmasını gösteren bir minyatür (Ali Şîr Nevâtî, *Ferhâd ü Şîrin*, Hazine, nr. 802, vr. 99*)

Abhandlungen für die Kunde des Morgenlandes, Leipzig 1906, XII, 2).

Mânilere ve halk türkülerine de konu teşkil eden "Ferhad ve Şîrin", Azerbaycanlı bestekâr Hacibeyli Üzeyir tarafından 1912 yılında aynı adla opera olarak düzenlenmiş (Altan Araslı, "Azerbaycan Müsîkisi", *MM*, nr. 261-262 [Ağustos - Eylül 1970], s. 23), birkaç defa da filmi yapılmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Âşık Çelebi, *Meşâirü's-şuarâ*, vr. 109*; H. W. Duda, *Fasl-ı Ferhad*, İstanbul 1931; Sabri Esat Yıyavuşgil, *Karagöz*, İstanbul 1941, s. 114-117, 144; O. Spies, *Türk Halk Kitapları* (trc. Behçet Gönül), İstanbul 1941, s. 10; Pertev Nâilî Boratav, *Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği*, Ankara 1946, s. 85, 129, 152; a.mlf., "Ferhad ile Şîrin", *İA*, IV, 566-567; H. Ritter, *Karagöz. Türkische Schattenspiele*, Wiesbaden 1953, II, 153-209; Mustafa Nihat Özön, *Edebiyat ve Tenkid Sözlüğü*, İstanbul 1954, s. 89-90; Malik Aksel, *Anadolu Halk Resimleri*, İstanbul 1960, s. 19-21; a.mlf., "Halk Hikâyelerinden Resimlerle: Ferhat ile Şîrin", *TFA*, nr. 229 (1968), s. 5034-5037; Ağah Sırrı Levend, *Ali Şîr Nevâtî*, Ankara 1967, III, 3-5, 97-201; a.mlf., "Lâmîi'nin Ferhad ü Şîrin'i", *TDAY Bellekten* (1964), s. 85-111; Metin And, *Geleneksel Türk Tiyatrosu*, Ankara 1969, s. 260; Cevdet Kudret, *Karagöz*, Ankara 1969, II, 101-143; a.mlf., *Ortaoyunu*, Ankara 1973, s. 304-334; Banarlı, *RTED*, II, 731, 735; Gönül Alpay, *Ali Şîr Nevâtî - Ferhad u Şîrin (İnceleme-Metin)*, Ankara 1975; Faruk K. Timurtaş, *Şeyhi ve Hüsrev ü Şîrin'i*, İstanbul 1980, s. 22-55; a.mlf., "Türk Edebiyatında Hüsrev ü Şîrin ve Ferhat ü Şîrin Hikâyeleri", *TDED*, IX (1959), s. 65-88; a.mlf., "İran Edebiyatında Hüsrev ü Şîrin ve Ferhat ü Şîrin Yazan Şairler", *ŞM*, IV (1961), s. 73-86; Muhittin Sevilen (Hayâlî Küçük Ali), *Karagöz*, Ankara 1986, s. 344-386; Gül Derman, *Resimli Taş Baskısı Halk Hikâyeleri*, Ankara 1988, s. 114-133; Etem Ruhî Üngör, *Karagöz Müsîkisi*, Ankara 1989, s. 11, 136 vd.; İskender Pala, *Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü*, Ankara 1989, I, 322-324; Murat Uraz, "Halk Hikâyelerinin Kaynakları: Hüsrev ve Şîrin-Ferhat ile Şîrin Hikâyeleri", *TFA*, nr. 342 (1978), s. 8203-8206; Fevziye Abdullah, "Ferhad ile Şîrin", *İA*, IV, 565-566; "Ferhad ile Şîrin", *TA*, XVI, 251; Abdullah Uçman - Sabri Koz, "Ferhad ile Şîrin", *TDEA*, III, 194-197.

NURETTİN ALBAYRAK

FERHÂT, Cermânûs

(جرمانوس فرحات)

Cermânûs (Cibrâil) b. Ferhât b. Matar el-Hasrûnî el-Halebî el-Mârûnî (ö. 1145/1732)

Arap dili âlimi, şair ve hristiyan din adamı.

7 Receb 1081'de (20 Kasım 1670) Halep'te doğdu. Lübnan'ın Hasrûn köyünden Halep'e göç eden Matar adlı varlıklı bir hristiyan Mârûnî ailenin çocuğudur.